

**Maciej Rak, *Kulturemy podhalańskie*,
„Biblioteka LingVariów”, t. 19, Kraków 2015, 430 s.**

Streszczenie

Do tej pory koncepcja kulturemów nie była wykorzystywana w pracach, w których badano polski materiał gwarowy. Dialektolodzy zainteresowani leksyką przede wszystkim gromadzili jej zasoby w postaci słowników, tekstów gwarowych i atlasów, z kolei etnolingwiści (zwłaszcza wywodzący się ze szkoły lubelskiej Jerzego Bartmińskiego) zajmowali się językowym obrazem świata utrwalonym w materiale gwarowym. Tak też była opisywana gwara podhalańska. Na podstawie dotychczasowych prac dialektologicznych i etnolingwistycznych nie można jednak odpowiedzieć na następujące pytanie – które słowa (i kryjące się za nimi pojęcia) są szczególnie istotne dla kultury ludowej Podhala? Rozstrzygnięcie tego zagadnienia znajdziemy w niniejszej monografii.

Koncepcja kulturemu była wykorzystywana w przekładoznawstwie, badaniach stylistycznych oraz w etnolingwistyce. W ostatnim z ujęć (reprezentuje je Alicja Nagórko) kulturem jest najbliższy słowom kluczom Anny Wierzbickiej. Kulturemy można więc uznać za ważne dla samoidentyfikacji jakiejś społeczności słowa klucze.

Do typowania kulturemów wykorzystano badania ankietowe, a także analizę tekstów drukowanych i wypowiedzi Górali. Ważną rolę odegrała intuicja badacza. W konsekwencji wydzielono 34 kulturemy. Można przyjąć, że zrozumienie tych właśnie jednostek jest kluczem do zrozumienia kultury podhalańskiej.

Ponieważ kulturemy grupują się w kręgi tematyczne, zostało to odzwierciedlone w kompozycji pracy. W rozdziale *Swoi i obcy*, który opiera się na uniwersalnej opozycji opisywanej m.in. przez Wiaczesława W. Iwanowa i Władimira N. Toporowa, znalazły się: *Góral, gazda, baca, juhas, zbójnik, ksiondz, pán i ceper*.

Kolejny rozdział – *Wartości* zawiera bezpośrednie odniesienia do góralskiego systemu aksjonormatywnego. Ponieważ wyróżniamy (m.in. za Jadwigą Puzyniną) wartości pozytywne i negatywne, ten rozdział został podzielony na dwie części. W pierwszej – *Wartości pozytywne* znalazły się: *Pámbócek, Pániezus, Gaździná Podhála, krzyz, śleboda, honór, robota, zym i dudki*. Do *Wartości negatywnych* zaliczono *biydę i głód*.

Ważną grupą kulturomów są jednostki określające tożsamość kulturową. W odniesieniu do Podhala są to: *gwara, muzyka, śpiwanie, tániec, ubranie, portki, ciupaga, moskál, oscypek, gorzálka* i *owca*. Kulturomy składają się również na geografie mentalną, dlatego w monografii omówiono: *Podhále, góry, Giewont* i *hále*.

Do opisu kulturomów wykorzystano z pewnymi modyfikacjami definicję kognitywną zaproponowaną przez J. Bartmińskiego, która z powodzeniem została zastosowana m.in. w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*. Kompletny opis kulturomu obejmuje: 1) etymologię (dotyczy to przede wszystkim jednostek dyferencyjnych); 2) zasięg geograficzny; 3) relacje synonimii/bliskoźnaczości i/lub hiperonimii – hiponimii; 4) charakterystykę znaczenia na podstawie słowników gwarowych; 5) derywaty słowotwórcze; 6) zestawienia; 7) kolokacje; 8) odniesienia we frazematyce; 9) odniesienia w folklorze słownym (pieśni, podania, legendy, bajki itd.); 10) odniesienia w literaturze regionalnej (przede wszystkim w pisanej poezji góralskiej); 11) odniesienia w wierzeniach, obrzędach i zwyczajach (wiedza przyjęzykowa); 12) relacje Górali na temat definiowanego przedmiotu uzyskane podczas badań terenowych.

Omówiony w monografii zestaw kulturomów jest niejednolity. Warto dodać, że jest to zbiór otwarty, który może być poszerzony o kolejne jednostki. Wspólne dla kulturomów jest nastawienie wartościujące oraz patriarchalne (widoczne zwłaszcza w rozdziale *Swoi i obcy*, w którym wszystkie jednostki są nazwami mężczyzn), a także przynależność do autostereotypu. Kulturomy podhalańskie służą m.in. samoidentyfikacji Górali, realizując (podobnie jak stereotyp) funkcje: psychiczną (ułatwiają myślenie i mówienie o świecie), społeczną (integrują Górali) i poznawczą (przekazują potoczną konceptualizację).

Co nowego do badań etnolingwistycznych wnosi monografia o kulturomach podhalańskich? Przede wszystkim otwiera perspektywę nowych badań. Pożyteczne byłoby zestawienie kulturomów podhalańskich z kulturomami (ogólno)polskimi lub dotyczącymi innych regionów, np. Śląska lub Kaszub. Z pewnością ujawniłoby to podobieństwa i różnice w obrębie szeroko pojętej kultury polskiej, jednak nie na płaszczyźnie zwyczajów lub obrzędów (to już zostało zestawione w pracach etnograficznych) albo słownictwa (służą temu słowniki, a także prace z zakresu historii leksyki), lecz tożsamości. Badania takie można uznać za jeden z celów etnolingwistyki.